

ИQTISODIYOT SOTSIAL INSTITUT SIFATIDA

Raimqulova Hulkar*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat**o'zbek tili va adabiyoti universitet**Sotsiologiya yo'nalishi 201-guruh talabasi*raimqulovahulkar@gmail.com

Annotatsiya: "Iqtisodiyot sotsial institut sifatida" mavzusi iqtisodiyotning faqat moliyaviy va iqtisodiy jarayonlarni o'rganish bilan cheklanmasligini, balki uning ijtimoiy institut sifatida rivojlanishi va jamiyatdagi o'zgarishlarga ta'sirini ham tahlil qilishni taqozo etadi. Ushbu maqola iqtisodiyotning ijtimoiy asoslarini, uning jamiyatdagi o'rni, iqtisodiy faoliyatning ijtimoiy taraqqiyotga qanday ta'sir ko'rsatishi kabi masalalarni o'rganadi. Iqtisodiyot ijtimoiy institut sifatida iqtisodiy tizimlarning tashkiliy, siyosiy va madaniy jihatlaridan mustaqil ravishda qaralmasligi kerakligi haqida tahlillar olib boriladi. Shuningdek, maqolada iqtisodiyotning jamiyatning boshqa sohalar bilan o'zaro bog'liqligi, ijtimoiy adolat va taraqqiyotning iqtisodiy o'sishga ta'siri haqida mulohazalar keltiriladi. Maqola iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni bir-biriga bog'lab ko'rish orqali iqtisodiyotning kompleks tabiati va uning jamiyatdagi roli haqida kengroq tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, sotsial institut, ijtimoiy rivojlanish, iqtisodiy tizim, jamiyat, ijtimoiy adolat, madaniy aspektlar, ijtimoiy integratsiya.

"Ijtimoiy institutlar va iqtisodiy tizimlar bir-biriga bog'liq va bir-birini ta'sir qiladi. Iqtisodiyot ijtimoiy institutlarning asosiy qismi bo'lib, ular jamiyatning iqtisodiy faoliyatini belgilaydi."

Maks Veber

Iqtisodiyot jamiyatning barcha sohalariga ta'sir qiluvchi muhim bir institut sifatida shakllanib, uning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Iqtisodiy jarayonlar faqatgina pul va moliyaviy munosabatlar bilan cheklanmaydi. Iqtisodiyot jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari, siyosat, madaniyat va boshqa sohalar bilan o'zaro bog'liq bo'lgan murakkab tizim sifatida qaralishi kerak. Shu bois, iqtisodiy tizimni faqat moliyaviy aspektdan ko'rish yetarli emas. Iqtisodiyot, ayniqsa, sotsial institut sifatida, insonlar orasidagi munosabatlarni tartibga solish, jamiyatda resurslarni taqsimlash va ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

"Insonlar rivojlanishi faqat iqtisodiy o'sish bilan bog'liq emas, balki ijtimoiy institutlar orqali amalga oshiriladi. Bu institutlar odamlarning imkoniyatlarini kengaytirish, tenglikni ta'minlash va adolatni yaratish uchun zarurdir."¹

Iqtisodiyot jamiyatda ijtimoiy tartibni shakllantiradigan va uning barqarorligini ta'minlovchi institut sifatida faoliyat yuritadi. U ijtimoiy qatlamlar orasidagi tengsizlikni kamaytirish va resurslarni adolatli taqsimlash orqali jamiyatdagi ijtimoiy adolatni qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, iqtisodiyotning ijtimoiy jihatlari, inson resurslarining samarali foydalanishi, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining rivojlanishi kabi masalalar bilan chambarchas bog'liqdir.

Iqtisodiyotning o'zaro bog'langan ijtimoiy tizim bilan aloqasi jamiyatda iqtisodiy va siyosiy institutlarning barqarorligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. O'zgargan iqtisodiy sharoitlar va yangi texnologiyalar ijtimoiy institutlarning evolyutsiyasini rag'batlantiradi. Bu, o'z navbatida, yangi ijtimoiy va iqtisodiy tengliklarni yaratish, bandlik va ijtimoiy farovonlikni oshirishga olib keladi.

Ijtimoiy institutlar iqtisodiy faoliyatni shakllantirishda bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash va huquqiy mehanizmlar iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlab, uning samaradorligini oshiradi. Iqtisodiyotning o'zgarishi esa ijtimoiy institutlarning o'zgarishiga olib keladi. Yangi iqtisodiy tizimlar, yangi ishlab chiqarish usullari, va yangi iste'mol xulq-atvorlari ijtimoiy institutlar uchun yangi talablarni keltirib chiqaradi. Bu o'zgarishlar, o'z navbatida, jamiyatdagi boshqa sohalarining rivojlanishiga ta'sir qiladi va iqtisodiy o'sish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy shart-sharoitlarni yaratadi.

Iqtisodiy o'sish jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Yuqori darajadagi iqtisodiy rivojlanish ijtimoiy farovonlikni oshirish, aholining hayot sifatini yaxshilash, jamiyatda tenglikni ta'minlash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, iqtisodiy o'zgarishlar ijtimoiy tizimlarda yangi ijtimoiy qatlamlarning shakllanishiga olib keladi, bu esa jamiyatning o'zini o'zi qayta qurish jarayoniga turtki beradi. Misol uchun, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, yangi texnologiyalar va xizmatlarning rivojlanishi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va jamiyatning barcha qatlamlariga iqtisodiy manfaatlarni taqdim etish imkonini beradi.

Iqtisodiyotning sotsial institut sifatida roli va ahamiyati katta. U jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalaydi, hamda jamiyatda barqarorlik va adolatni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Iqtisodiy tizimlarning samarali ishlashi ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy muammolarni hal qilish va jamiyatning barcha qatlamlariga barqaror rivojlanish

¹ Amartya Sen

imkoniyatlarini taqdim etishga yordam beradi. Shu sababli, iqtisodiyotning faqat moliyaviy soha sifatida emas, balki ijtimoiy institut sifatida ham o'rganilishi zarurdir.

Iqtisodiyotning sotsial institut sifatida rivojlanishi jarayoni jamiyatda barqarorlik va farovonlikni ta'minlash uchun asosiy omil hisoblanadi. Bu jarayon, o'z navbatida, iqtisodiy siyosat, huquqiy mehanizmlar, ta'lim va madaniyat kabi ijtimoiy tizimlar bilan o'zaro aloqada bo'lgan holda amalga oshadi. Iqtisodiy o'sishning barqaror va ijtimoiy adolatli bo'lishi jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlamlarning farovonligini oshirishga yordam beradi. Masalan, jamiyatda iqtisodiy resurslar teng taqsimlangan holda, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy taraqqiyot o'rtasidagi muvozanat saqlanadi.

Iqtisodiyot va ijtimoiy institutlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir, rivojlangan mamlakatlarda aholining yashash darajasi yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Iqtisodiyotning ijtimoiy funksiyalari faqatgina resurslar taqsimotidan iborat bo'lmay, balki inson kapitalining rivojlanishi, sog'liqni saqlash tizimining samaradorligi, va ta'lim sohasining mustahkamlanishi kabi ijtimoiy jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Bularning barchasi iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan ijtimoiy shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi.

Iqtisodiyotning sotsial institut sifatida rivojlanishi siyosiy tizimlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Siyosiy qarorlar iqtisodiy tizimlarning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir qiladi, ayniqsa iqtisodiy siyosat, soliq tizimi, va ish o'rinlarini yaratish masalalari. O'z navbatida, iqtisodiy o'zgarishlar siyosiy barqarorlikni ta'minlashga ham ta'sir qiladi. Iqtisodiy inqirozlar, resurslar yetishmasligi va boshqa ijtimoiy muammolar siyosiy tizimlarning ishlashiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, iqtisodiy siyosat va ijtimoiy siyosat o'rtasidagi o'zaro aloqalar jiddiy o'rganilishi kerak.

Siyosiy barqarorlik va iqtisodiy tizimlar orasidagi o'zaro bog'liqlik, davlatning iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini yanada kuchaytiradi. Davlatning samarali iqtisodiy siyosati iqtisodiy o'sish va ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Siyosiy qarorlar va tartibga solish iqtisodiyotda resurslarning adolatli taqsimlanishi va ijtimoiy tenglikni yaratishga yordam beradi. Shu bilan birga, iqtisodiyotning siyosatga ta'siri, iqtisodiy rivojlanishning ijtimoiy tizimlarda qanday aks etishi haqida chuqur tahlillar olib borilsa, ijtimoiy barqarorlikni saqlash va jamiyatning barcha qatlamlariga teng imkoniyatlar yaratish mumkin.

Iqtisodiy inqirozlar va ijtimoiy inqirozlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish iqtisodiyotning sotsial institut sifatidagi ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Iqtisodiy inqirozlar, masalan, ish o'rinlarining qisqarishi, inflyatsiya va resurslarning etishmasligi ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday inqirozlar, o'z navbatida, jamiyatda notenglik, asossiz boylikni orttirish, va ijtimoiy

to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Ijtimoiy inqirozlar esa iqtisodiy faoliyatni cheklab, o'zgarishlarga olib keladi.

Iqtisodiy inqirozlarni bartaraf etish uchun samarali siyosat va iqtisodiy strategiyalar kerak bo'ladi. Shuningdek, ijtimoiy tizimlar, jumladan, sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy ta'minot tizimlarining mustahkamlanishi, jamiyatni iqtisodiy va ijtimoiy inqirozlardan himoya qilishda muhim o'rin tutadi.

Iqtisodiyotning sotsial institut sifatida o'rganilishi jamiyatdagi turli ijtimoiy faoliyatlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy jarayonlar, ayniqsa ishlab chiqarish, iste'mol va savdo munosabatlari, ijtimoiy xizmatlarga talabni shakllantiradi. Ijtimoiy institutlar, masalan, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari, iqtisodiy o'sishning bevosita ta'siriga bo'ysunadi. Iqtisodiy imkoniyatlar va resurslar taqsimoti ijtimoiy tenglikni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

"Ijtimoiy institutlar - bu insonlar orasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar, xatti-harakatlar va normativ tizimlardir. Iqtisodiy faoliyat esa ushbu institutlar tomonidan shakllantiriladi va boshqariladi."²

Iqtisodiyotning rivojlanishi ijtimoiy faoliyatlarni, masalan, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, ta'lim imkoniyatlarining kengayishi va jamiyatda yanada barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashni qo'llab-quvvatlaydi. O'z navbatida, bu o'zgarishlar ijtimoiy tizimlarning yanada samarali ishlashiga va fuqarolarning turmush tarzining yaxshilanishiga olib keladi. Shu sababli, iqtisodiy rivojlanish jamiyatdagi barcha sohalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki ijtimoiy faoliyatlar ko'pincha iqtisodiy imkoniyatlarga va jamiyatning iqtisodiy holatiga bog'liqdir.

Iqtisodiyot va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir ham muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy tizimlar jamiyatning madaniy qadriyatlari, urf-odatlarini, va turmush tarzini shakllantiradi. Madaniyatning o'zgarishi esa iqtisodiy faoliyatga ta'sir ko'rsatadi, chunki iqtisodiy tizimlar ko'pincha madaniy xususiyatlarga asoslanadi. Misol uchun, iste'mol xulqi, ishlab chiqarish usullari, va iqtisodiy aloqalar jamiyatning madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun iqtisodiyotning madaniyatga ta'sirini inobatga olish zarur, chunki bu ikki soha bir-birini kuchaytiradi va o'zaro rivojlanishning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhim shart-sharoitlarni yaratadi.

Iqtisodiyot va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir, shuningdek, ijtimoiy tizimlarning yangi shakllanishiga olib keladi. Yangi iqtisodiy model va texnologiyalar madaniy normativlarga moslashtirilgan holda ishlab chiqilishi lozim. Bu jarayon madaniyatning iqtisodiy rivojlanish uchun muhim asos sifatida xizmat qiladi. Masalan, ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish va rivojlantirish

² Douglass North

madaniy qadriyatlar va iqtisodiy ehtiyojlar orasidagi muvozanatni saqlashni ta'minlaydi.

Bugungi kunda iqtisodiyotning ekologik jihatlari, uning sotsial institut sifatida rivojlanishi jarayonida, alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ekologik muammolar, masalan, iqlim o'zgarishlari, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy resurslarning kamayishi jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu muammolar iqtisodiy o'sishni sustlashtirishi, ishlab chiqarish jarayonlarini qiyinlashtirishi va jahon miqyosidagi resurslarning taqsimotini buzishi mumkin.

Iqlim o'zgarishlari va atrof-muhitning ifloslanishi nafaqat ekologik sohalarga, balki iqtisodiy tizimlarga ham jiddiy tahdid solmoqda. Misol uchun, ekologik zararlanshlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarining kamroq hosil berishiga olib kelishi mumkin, bu esa oziq-ovqat ta'minoti va aholi salomatligiga ta'sir qiladi. Tabiiy resurslarning kamayishi, xususan, energetika, suv va minerallar kabi resurslarning tezda tugashi iqtisodiy o'sishning davomiyligini xavf ostiga qo'yadi. Shuningdek, ekologik muammolar odamlar o'rtasidagi ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin, chunki kam ta'minlangan hududlar va ijtimoiy qatlamlar ekologik zararlardan ko'proq ta'sirlanadi.

Shu sababli, iqtisodiyotning ekologik jihatlarini inobatga olish zarur. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash, barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan iqtisodiy siyosatlarni amalga oshirish muhimdir. Ekologik iqtisodiyot, ya'ni tabiiy resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitni himoya qilish, iqtisodiyotning sotsial institut sifatida rivojlanishining ajralmas qismiga aylanishi kerak. Bu jamiyatdagi iqtisodiy faoliyatni, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarini ekologik muvozanatga asoslashga yordam beradi. Ekologik barqarorlikka erishish uchun yangi texnologiyalarni, qayta tiklanadigan energiya manbalarini va ekologik toza ishlab chiqarishni rivojlantirish zarur.

Bu jarayonlar nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish va jamiyatning barcha qatlamlari uchun xavfsiz va adolatli sharoitlar yaratish uchun ham muhimdir. Shuning uchun iqtisodiyotning ekologik jihatlari ijtimoiy institut sifatida qaralishi va uni rivojlantirishda ekologik barqarorlikning ahamiyatini inobatga olish zarur.

Iqtisodiyotning ekologik jihatlarini hisobga olish jamiyatda barqaror rivojlanishni ta'minlash, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ekologik adolatni yaratishga yordam beradi. Bugungi kunda bu masala, ayniqsa, global iqlim o'zgarishlari va tabiiy resurslarning kamayishi fonida yanada dolzarblashdi. Ekologik muammolarni hal qilish uchun iqtisodiy tizimlar va siyosatlarning qayta ko'rib chiqilishi, yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish strategiyalarining joriy etilishi

zarur. Barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari iqtisodiy o'sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlikni bir vaqtda ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Bu jarayon ijtimoiy institutlarning barqarorligini oshirishga, ya'ni iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim bo'lgan ekologik adolat tushunchasi, resurslarga teng kirish imkoniyatini yaratishni, ekologik zararlarni eng ko'p his qiladigan kambag'al qatlamlarga yordam berishni anglatadi. Ekologik inqirozlarning ta'sirini kamaytirish uchun yuqori darajadagi o'rta va uzoq muddatli strategiyalar zarur. Bunday strategiyalar, ayniqsa, qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashda, aholining barcha qatlamlarini ekologik jihatdan barqaror rivojlanish jarayonlariga jalb etishda yordam beradi.

Ekologik iqtisodiyot va barqaror rivojlanish masalalari bugungi kunda jamiyatning muhim ijtimoiy va iqtisodiy muammolari sifatida ajralib turadi. Bu masalalar nafaqat global, balki mahalliy miqyosda ham jamiyatni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan yanada kuchliroq qilish uchun alohida e'tibor talab etadi. Ekologik tizimlarni saqlash va barqaror rivojlanishga erishish uchun yangi iqtisodiy modellar, yashil texnologiyalar va ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish kerak. Iqtisodiyotning ekologik jihatlarini hisobga olish jamiyatning kelajakdagi farovonligi uchun muhim bo'lib, barqaror rivojlanish yo'lida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Iqtisodiyotning sotsial institut sifatida o'rganilishi jamiyatdagi barcha tizimlar orasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada chuqurlashtiradi. Iqtisodiyot faqat moliyaviy jarayonlarni o'z ichiga olmay, balki jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ekologik tizimlari bilan chambarchas bog'langan murakkab tizim sifatida qaraladi. Iqtisodiy jarayonlarning bu jihatlari jamiyatda barqarorlik, adolat va farovonlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ijtimoiy tenglikni yaratish, iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish va resurslarning adolatli taqsimlanishini ta'minlash orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash mumkin. Bu omillar jamiyatning iqtisodiy rivojlanishini nafaqat iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari bilan, balki ijtimoiy tenglik va ekologik barqarorlik bilan ham o'lchanadi.

"Iqtisodiy tuzilma jamiyatning asosini tashkil etadi, ammo uning ijtimoiy institutlari yuqori tuzilmalarga, ya'ni siyosiy va huquqiy tizimlarga ta'sir qiladi."³

Iqtisodiyot va ijtimoiy tizimlarning o'zaro aloqalarini inobatga olish, iqtisodiy siyosatni samarali amalga oshirishga imkon beradi. Ijtimoiy tizimlar – ta'lim, sog'liqni saqlash, ish bilan ta'minlash va ijtimoiy ta'minot kabi sohalar – iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash orqali jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, iqtisodiy siyosatning ijtimoiy jihatlari, masalan, daromad taqsimoti,

³ Karl Marx

soliq tizimi va ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlari, ijtimoiy adolatni ta'minlashda asosiy vosita hisoblanadi.

Shunday qilib, iqtisodiyotning sotsial institut sifatida rivojlanishi jamiyatning umumiy farovonligini oshirish va ijtimoiy tizimlarni mustahkamlash uchun zarurdir. Bu o'zgarishlar jamiyatda barcha qatlamlar uchun teng imkoniyatlar yaratishga, ijtimoiy adolatni ta'minlashga va iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirishga yordam beradi. Iqtisodiy rivojlanish faqat iqtisodiy o'sish bilan cheklanmasdan, ijtimoiy va ekologik aspektlarni ham o'z ichiga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Shunday qilib, iqtisodiyotning sotsial institut sifatida rivojlanishi nafaqat iqtisodiy jihatdan, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash orqali ham jamiyatning kelajakdagi farovonligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirov, B. (2013). Iqtisodiyot va jamiyatning barqaror rivojlanishi. Tashkent: Iqtisodiyot va huquq.
2. Nazarov, A. M. (2015). Barqaror rivojlanish va ekologik iqtisodiyot. Tashkent: Akademnashr.
3. Juraev, J. (2018). O'zbekiston iqtisodiyotida ekologik muammolar va ularning yechimlari. Tashkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti.
4. Sodiqov, M. (2017). Ijtimoiy institutlar va iqtisodiy o'sish. Tashkent: Iqtisodiyot va huquq.
5. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford University Press.
6. Fukuyama, F. (2004). State-Building: Governance and World Order in the 21st Century. Cornell University Press.
7. Sharipov, U. (2016). Yashil iqtisodiyot va uning O'zbekistondagi imkoniyatlari. Tashkent: Iqtisodiyot va boshqaruv.
8. Wolff, R. D., & Resnick, S. A. (2012). Contending Economic Theories: Neoclassical, Keynesian, and Marxian. MIT Press.